

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 303.4:351.74

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.87.9>

Ю. В. ВІЗНИЦЯ

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та масових комунікацій,
Криворізький державний педагогічний університет

І. В. ГРАБОВЕЦЬ

кандидат соціологічних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри соціології та масових комунікацій,
Криворізький державний педагогічний університет

Л. В. КАЛАШНІКОВА

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ДОВІРА ДО ПОЛІЦІЇ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті окреслено особливості вивчення довіри населення України до поліції, проаналізовано діяльність поліції очима самих поліцейських. Автори зазначають, що на початку незалежності України в основу оцінки діяльності української міліції було покладено успадковану з радянських часів систему оцінювання, побудовану на аналізі кримінологічної статистики. В той час соціологічних процедур у процесі досліджень часто не дотримувались, що не могло не позначитись на об'єктивності і надійності їх результатів. Необхідна реформа в системі органів внутрішнього правопорядку привела до кардинальної зміни в оцінці діяльності поліції, надаючи пріоритет у цьому громадськості, а не внутрішньо-системній звітності. Враховуючи, що цілісна концепція дослідження рівня громадської довіри до поліції з урахуванням українських особливостей ще не напрацьована, автори пропонують визначити довіру до поліції як один із критеріїв оцінки ефективності її діяльності. Поліція – це той інститут влади, який безпосередньо контактує із соціумом, при чому в таких відчутних і важливих сферах, як громадська і особиста безпека, права людини і правопорядок, а отже, довіра до неї формує і рівень довіри суспільства до влади загалом, що не може не цікавити науковців.

Автори дослідили рівень довіри до поліції очима самих поліцейських. Використовуючи порівняльний метод, проаналізували результати опитування двох груп: поліцейських-рекрутів, що ще тільки проходять первинну професійну підготовку і не мають досвіду практичної роботи в поліції, та молодих патрульних поліцейських, які вже несуть службу. Обидві групи локалізовано в межах одного міста (Кривий Ріг). Узагальнення даних дослідження дало змогу зробити висновок, що респонденти в обох групах доволі критично налаштовані як стосовно оцінки ефективності діяльності поліції загалом, так і в оцінці рівня ефективності окремих головних напрямів діяльності органів внутрішніх справ із забезпечення громадської безпеки і боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: соціальна довіра, оцінка рівень громадської довіри, ефективності діяльності поліції, регіональні відмінності рівня довіри, аванс довіри.

Постановка проблеми. Значення оцінки діяльності поліції можна розглядати як у широкому, загальносуспільному значенні, так і в вузькому, внутрішньоінституційному. У першому випадку (з огляду на виключну суспільну важливість функцій, покладених на правоохоронні органи, – надання соціальних послуг із забезпечення громадської безпеки і порядку та захист прав і свобод громадян) прозора публічна оцінка відкриває можливості громадського впливу на діяльність поліції. У другому випадку адекватна, аргументована оцінка є вихідним пунктом прийняття управлінських рішень щодо тактики, підготовки, структури, кадрів, ресурсів, необхідних для високоефективної діяльності правоохоронних органів.

Після здобуття Україною державної незалежності в основу оцінки діяльності української міліції було покладено успадковану з радянських часів систему оцінювання, побудовану на аналізі кримінологічної статистики. Фіксація правопорушень та реагування на них правоохоронців було компетенцією самих органів міліції. Принципово змінює ситуацію реформа поліції та прийняття Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., ст. 11 п. 3 якого вказує, що «рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції». І далі п. 4 вказаного закону визначає, що «оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України» [1]. Але в багатьох керівників ідея зовнішньої незалежної оцінки результатів діяльності органів внутрішніх справ на основі відкритих процедур дослідження громадської думки викликала (та й продовжує викликати) серйозне занепокоєння, суть якого можна звести до двох основних питань: «Чи можуть непрофесіонали оцінювати роботу професіоналів?» і «Чи здатна громадськість до правильного тлумачення одержаної інформації?» Несприйняття змін є, мабуть, природною реакцією будь-якого, особливо такого формалізованого та ієрархічного, як органи МВС, суспільного інституту. Разом із тим у державі зростала впевненість у необхідності

виходу за рамки внутрішньосистемної звітності в оцінці діяльності органів правопорядку і криміногенної ситуації. Результатом стало прийняття у лютому 2018 р. відповідної постанови «Про затвердження порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми у вивченні рівня довіри громадськості до поліції (та міліції) в Україні досліджувались такими вченими, як Г.В. Андреева, О.М. Бандурка, А.А. Бова, І.Д. Казанчук, Д.П. Калаянов, К.С. Колесник, А.М. Колодій, О.В. Климовська, рівня довіри – Н.В. Кривельська, В.І. Московець, О.С. Проневич, Ю.О. Свеженцева.

Починаючи з 1994 р. співробітниками Інституту соціології НАНУ проводяться щорічні всеукраїнські опитування громадської думки, низка питань стосується віктимізації українського суспільства, а також довіри до правоохоронних органів.

Разом із тим цілісної концепції дослідження рівня громадської довіри до поліції з урахуванням українських особливостей ще не напрацьовано. Як цілком справедливо зауважує В. Гвоздецький, визначаючи сучасні проблеми оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів, як наслідок наявної в радянській системі плановості розкриття злочинів донині існує «гонитва» за позитивними показниками. Тому навіть в умовах погіршення криміногенної ситуації правоохоронці звітують про порівняно стабільний відсоток розкриття справ, а отже, процвітає корупція, зловживання службовим положенням та інші незаконні дії серед поліцейських, які «запрограмовані» на успіх у боротьбі зі злочинністю [3].

Мета статті. Враховуючи вищезазначене, метою нашої роботи стали дослідження окремих особливостей вивчення довіри населення України до поліції та розгляд діяльності поліції очима самих поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Соціальна довіра – головна складова частина і сутнісне наповнення феномена «соціальний капітал», дослідження якого переконливо доводять тісний взаємозв'язок рівня розвитку соціального капіталу з визначальними показниками розвитку соціальної і гуманітарної сфери, культури, економіки, демократії, ефективності функціонування соціальних і політичних інститутів. Довіра до поліції, яку ми досліджуємо, не може розглядатися в ізоляції від рівня довіри до влади взагалі, поліція – це той інститут влади, який безпосередньо контактує із соціумом, причому в таких відчутних і важливих сферах, як громадська і особиста безпека, права людини і правопорядок. Діяльність органів поліції, з одного боку, формує ставлення до влади загалом, з іншого – рівень довіри до поліції в певній мірі є похідною від ставлення громадян до державної влади взагалі. Два роки поспіль (2017 і 2018 роки) дослідницька компанія Gallup, за результатами всесвітнього дослідження, фіксує в Україні найнижчий в світі (2018 рік – 9%) рівень довіри населення до влади [4].

Низький рівень довіри громадян до влади та її інститутів в Україні – це не феномен останніх 3–5 років. На основі довготривалих соціологічних досліджень рівня довіри в українському суспільстві відомий український соціолог професор В. Паніюто робить висновок, що «недовіра стає вже частиною нашої культури» [5, с. 4].

Ще одна обставина, яка привертає до себе увагу при аналізі результатів досліджень, – це регіональні відмінності рівня довіри населення до поліції, що фіксуються соціологічними вимірюваннями в різні роки. Проілюструємо цю обставину лише двома з багатьох прикладів. Порівняльний аналіз рівня довіри громадян України та громадян ЄС до суспільних інститутів та органів влади, зроблений аналітичним відділом Секретаріату Президента України, показав, що залежно від регіону проживання рівень довіри населення до міліції в 2007 році коливався від 13 до 27%:

	<i>Захід</i>	<i>Схід</i>	<i>Центр</i>	<i>Південь</i>	<i>м. Київ</i>
<i>Міліція</i>	13,5%	17,2%	24,0%	27,1%	15,0%

Опитування проведено інститутом соціальної і політичної психології АПН України 14–20 липня 2007 року. Опитано 2293 респондента, вибірка репрезентативна стосовно дорослого населення України [6].

Схоже дослідження у 2018 році [7] показало, що:

	<i>Західний</i>	<i>Центральний</i>	<i>Південний</i>	<i>Східний</i>
<i>Повністю довіряю</i>	7,8%	4,5%	5,3%	10,5%
<i>Скоріше довіряю</i>	28,6%	18,3%	18,8%	26,7%
<i>Важко сказати</i>	24,5%	23,3%	15,5%	19,5%
<i>Скоріше не довіряю</i>	17,5%	25,2%	26,1%	14,3%
<i>Зовсім не довіряю</i>	20,3%	28,1%	31,4%	27,1%

У середньому рівень довіри до органів внутрішніх справ знизився на 13,4%, але в центральних та південних регіонах країни зниження рівня довіри є суттєвим (майже на 30%), тоді як у західних областях зниження рівня довіри відбулося лише на 1,4%. Така різниця в рівні громадської довіри до правоохоронців у різних регіонах країни навряд чи може бути пояснена настільки суттєвими відмінностями в ефективності діяльності органів МВС або стилем поведінки поліцейських із населенням, не помітна і кореляція зі статистичними показниками рівня злочинності. Причини, на нашу думку, можуть полягати в культурних та соціальних регіональних відмінностях, які характерні для України: різне співвідношення міського та сільського населення, відмінності в рівнях релігійності та конфесійній належності, диференціації у структурі зайнятості та інших.

Регіональні особливості, які пов'язані з культурою, традиціями, етнічним складом населення, кількістю мешканців, ступенем індустріалізації справедливо вважаються факторами, які утруднюють, зокрема,

порівняння статистичних даних рівня злочинності [8]. Врахування регіонального фактора (вплив якого в Україні є суттєвим) здається правомірним і для вимірювання рівня довіри до діяльності поліції.

Показники динаміки змін рівня довіри до Національної поліції та патрульної поліції в Україні від початку реформування в 2015 році, зафіксовані низкою загальнонаціональних соціологічних досліджень, показали різке зростання рівня довіри до новоствореної патрульної поліції протягом 2016 і 2017 років і стрімке падіння у 2018 році. Така зміна настроїв може бути пояснена, вірогідно, тим, що одержані результати можна інтерпретувати як «аванс довіри», скоріше очікування і надії, зовнішнє враження, ніж висновок, що базується на власному досвіді або інформації. Український соціолог С. Дембіцький зазначає: «1) у разі вимірювання, предметом якого є соціальні феномени, міркування про якийсь істинне значення є досить проблематичними; 2) величина отриманого значення за вимірювання соціального феномена зумовлена здебільшого двома основними джерелами – домінуючим дискурсом індивіда і навколишньою соціальною дійсністю» [9, с. 4]. З огляду на такий підхід, здається продуктивним спробувати дослідити динаміку, з якою змінюються оцінки респондентами того самого феномена під впливом переживання його дії на власному досвіді.

У межах нашого дослідження ми спробували з використанням порівняльного методу, послуговуючись таким інструментарієм, проаналізувати результати опитування двох досліджуваних груп. Перша група – це поліцейські-рекрути, що ще тільки проходять первинну професійну підготовку і не мають досвіду практичної роботи в поліції. Друга група – молоді патрульні поліцейські, які вже несуть службу. Обидві групи локалізовано в межах одного міста (Кривий Ріг). Використання такого прийому, з нашої точки зору, виправдане тим, що ці дві групи подібні за віком, близькі за соціальними показниками (освіта, рівень прибутків, соціальне походження). Вибір респондентами такої специфічної професії, як поліцейський, на нашу думку, свідчить також і про наявність спільних внутрішніх рис, пов'язаних із вибором життєвих стратегій.

Таким чином, в листопаді 2018 і січні 2019 років були проведені опитування слухачів відділення первинної професійної підготовки Криворізького факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Загальна кількість опитаних – 296, з яких 66,2% – чоловіки і, відповідно, 33,8% – жінки, віком 18–25 років – 57,7%, 25–35 років – 42,3%, вищу освіту мають 84,1% (група 1). У березні 2019 року було опитано 312 поліцейських молодшого складу полку патрульної поліції у м. Кривому Розі, серед яких 84% – чоловіки, 26% – жінки, віком від 18 до 25 років – 29%, 25–35 років – 71%, 81% – з вищою освітою. Середній стаж служби в поліції становить близько двох років (група 2). Близькими є показники у двох групах опитуваних і за матеріальним становищем родин, суттєві відмінності

помітні порівняно з місцем проживання – більшість опитаних поліцейських із полку патрульної поліції (88%) проживають у м. Кривому Розі, тоді як серед тих, хто проходив первинну професійну підготовку, – тільки близько 40%, всі інші – мешканці різних міст, 6% – із сіл.

З огляду на специфіку категорії опитуваних і чутливість поставлених запитань, перед нами, звичайно, поставала проблема надійності отриманої інформації. Беручи до уваги ці обставини, з метою додержання більшої анонімності та конфіденційності, ми відмовились від використання таких форм дослідження, як групові інтерв'ю та робота у фокус-групах, обмежившись заповненням анкет. Свідомо не було введено до змісту анкет питань, пов'язаних з оцінкою діяльності керівництва або оцінки якості підготовки, яку одержують молоді поліцейські, що полегшило доступ до самої можливості проведення опитування. Наближеність результатів по значній кількості питань в обох групах надають впевненості, що поліцейські загалом були відвертими. На користь цього свідчить спостереження за зовнішніми проявами реакції на зміст анкети, зауваження та ті питання, що виникали в респондентів у процесі опрацювання анкет, досить критичний характер значної кількості відповідей. В анкету свідомо було вміщено низку питань, які не мали безпосереднього відношення до мети опитування, але стосувались гострої політичної проблематики і на які респонденти дали відповіді, що значною мірою відрізняються від офіційного трактування подій. Це також, на нашу думку, може свідчити на користь відвертості респондентів. У забезпеченні надійності, одержаної в процесі дослідження інформації, ми спиралися на досвід, зокрема, Niels Usldriks і Piet van Reenen, та їх міжнародного порівняльного дослідження, присвяченого діяльності поліції в посткомуністичних суспільствах [10, с. 222–226].

Розгляд відповідей на перший блок запитань анкети, присвяченого питанням відчуття власної безпеки та безпеки своїх рідних та близьких, показав відмінність в оцінках двох груп респондентів. В оцінці безпеки за місцем проживання майбутні поліцейські виявили баланс між показниками «безпечно» – «небезпечно» на рівні 64,2%, тоді як патрульні поліцейські – лише 22%. Також при відповіді на питання: «Як Ви оцінюєте рівень злочинності в місті(селі районі) де Ви проживаєте?» баланс «високий» – «низький» становив у групі 1 30,9%, а у групі 2 – 60%. На нашу думку, це може бути пояснене, насамперед, саме тим, що більшість патрульних поліцейських, які становлять групу 2, та їх родини проживають у місті Кривий Ріг, де фіксується один із найвищих рівнів злочинності серед міст України. Стосовно відчуття безпечності у своїй країні, то тут показники балансу «безпечно» – «небезпечно» у групі 1 становлять 49,6%, а у групі 2 – 54%.

Відповіді на запропоноване респондентам запитання «На Вашу думку, наскільки ефективною є сьогодні діяльність Національної поліції України?» в обох групах розподілились таким чином:

	Група 1	Група 2
Цілком ефективна	18,7%	15,8%
Скоріше ефективна, ніж ні	48,6%	45,3%
Скоріше неефективна, ніж ні	21,5%	15,4%
Цілком неефективна	3,7%	9,3%
Складно відповісти	7,5%	14,2%
Баланс «ефективно» – «неефективно»	42,1%	36,4%

Серед основних причин, що, на думку респондентів, заважають ефективності діяльності Національної поліції України, з десяти запропонованих позицій як на найбільш суттєві опитані вказали низький рівень заробітної плати (група 1 – 17,6%, група 2 – 16,5%), відсутність належного матеріального забезпечення (група 1 – 20,9%, група 2 – 14,9%), недостатня соціально-правова захищеність (група 1 – 15,7%, група 2 – 21,8%).

Аналіз показує, що оцінка ефективності та успішності поліції як загалом, так і по окремим напрямках діяльності є більш критичною у діючих працівників поліції (група 2), ніж у тих, хто тільки проходить первинну професійну підготовку (група 1).

Стосовно рівня довіри до місцевої поліції, то й тут також поліцейські демонструють нижчий показник (32%), ніж їхні майбутні колеги (42,5%). Значно нижчі в діючих патрульних поліцейських показники балансу рівня «довіри» – «недовіри», ніж у групі 1, і до місцевої прокуратури, судових органів та Служби безпеки України.

Недовіра до правоохоронних органів має практичний прояв у тих ситуаціях, коли потерпілі від злочинної діяльності не звертаються до поліції. Відповідаючи на запитання «Як Ви вважаєте, чи завжди громадяни, які постраждали від злочинної діяльності, звертаються до поліції?», варіант «Не завжди, залежно від ситуації» назвали 54,2% опитаних, які проходять первинну професійну підготовку та 56,3% опитаних поліцейських.

Розподіл відповідей за запропонованими варіантами на питання «Як Ви вважаєте, чому громадяни не довіряють поліції?» вказує на достатню схожість у підходах до розуміння проблеми в респондентів в обох групах. Опитані в обох групах серед найбільш значущих причин недовіри до поліції впевнено вказують на «наявність у громадській думці стереотипного ставлення до поліції», «тотальну недовіру до органів влади, зокрема і поліції», «корумпованість, хабарництво поліцейських», «низький рівень поінформованості людей про діяльність поліції».

Відповідаючи на питання «На Вашу думку, чи підвищилась ефективність діяльності Національної поліції після її реформування?», 58,5% опитаних з групи 1 відповіли «так, безумовно підвищилась» або «скоріше підвищилась, ніж ні», з групи 2 54,8% опитаних вибрали аналогічні варіанти відповідей.

Звертає на себе увагу розподіл респондентів по варіантах відповіді на питання «В якій мірі Ви довіряєте місцевій поліції?»

	Група 1	Група 2
Не довіряю	2,8%	11,3%
Скоріше не довіряю, ніж довіряю	21,5%	21,7%
Скоріше довіряю, ніж не довіряю	52,3%	50,4%
Повністю довіряю	21,5%	13,6%
Складно відповісти	1,9%	2,0%

Індекс інтегральної недовіри («не довіряю» + «скоріше не довіряю, ніж довіряю») в опитаних майбутніх поліцейських склав 24,3%, у патрульних поліцейських цей показник дорівнює 33%. Ми вже зазначали набагато вищий рівень недовіри в діючих поліцейських, ніж у новобранців до судових органів, прокуратури, Служби безпеки України.

Висновки і пропозиції. Звичайно, ми усвідомлюємо, що обмежений характер дослідження двох доволі специфічних груп по кілька сотень респондентів кожна надає істотно обмежену можливість для принципових висновків, які б мали здатність до аргументованої екстраполяції. Водночас оцінка діяльності поліції молодими поліцейськими в межах нашого дослідження не виявилась якісно відмінною від оцінки респондентів із близькими соціальними характеристиками та світоглядними установками без практичного досвіду служби в поліції. Разом із тим стосовно аспектів, безпосередньо дотичних до виконання службових обов'язків, помітна відмінність. Аналіз показує, що оцінка ефективності та успішності поліції як загалом, так і по окремих напрямках діяльності є більш критичною в діючих працівників поліції, ніж у тих, хто тільки проходить первинну професійну підготовку.

Таким чином, узагальнення даних дослідження уможливорює висновок, що респонденти в обох групах досить критично налаштовані як стосовно оцінки ефективності діяльності поліції загалом, так і в оцінці рівня ефективності окремих головних напрямів діяльності органів внутрішніх справ із забезпечення громадської безпеки і боротьби зі злочинністю. Варто також зазначити, що регіональний чинник в оцінці рівня довіри до органів внутрішнього правопорядку відіграє важливу роль і ця обставина має стати приводом для окреслення кола основних проблем поліції й розробки ефективних механізмів їх розв'язання.

Список використаної літератури

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-1900000000000>
2. Про затвердження порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : Постанова Кабінет Міністрів України від 7 лютого 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018>

3. Гвоздецкий В. Современные проблемы оценки эффективности деятельности милиции. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/6295-suchasni-problemi-otsinjuvannya-efektivnosti-dijalnosti-militsiyi>
4. World-Low 9% of Ukrainians Confident in Government. URL: <https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx>
5. Паніотто В., Харченко Н. Суспільна цінність довіри. *KMIC-Review*. 2012. № 4. С. 3–9. URL: [https://kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/04\(06\)/ds.php?file](https://kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/04(06)/ds.php?file)
6. Довіра у регіональному розрізі. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/may/004>
7. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018 р. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=5>
8. Giddens Anthony, *Sociology* (Fifth Edition). Cambridge : Polity, 2006.
9. Дембіцький С.Д. Розробка соціологічних текстів: методологія і практика її застосування : монографія. Київ, 2019. 304 с.
10. Ульдрікс Нільс, Піт ван Реенен. Діяльність поліції в посткомуністичних суспільствах: Насильство у відносинах поліції і громадськості, демократична поліційна модель і права людини / пер. з англ. Київ, 2006. С. 222–226.

Viznytsya Yu. V., Hrabovets I. V., Kalashnikova L. V. Trust in the police as a criterion for evaluating the efficiency of its activities: the experience of empirical research

The article outlines the peculiarities of studying the confidence of the population of Ukraine in the police, analyzes the activities of the police through the eyes of the police themselves. The authors note that at the beginning of Ukraine's independence, the evaluation of the activities of the Ukrainian police was based on a system of evaluation inherited from Soviet times, based on the analysis of criminological statistics. At that time, sociological procedures were often not followed in the course of research, which inevitably affected the objectivity and reliability of their results. The necessary reform in the system of internal law enforcement has led to a radical change in the assessment of police activities, giving priority to the public rather than internal reporting. Given that a holistic concept of studying the level of public trust in the police, taking into account Ukrainian characteristics, has not yet been developed, the authors propose to define trust in the police as one of the criteria for assessing the effectiveness of its activities. The police is the institution of power that is in direct contact with society, and in such tangible and important areas as public and personal security, human rights and law and order; and therefore, trust in it forms the level of public confidence in the government as a whole, which is not may not be of interest to scientists.

The authors examined the level of trust in the police through from the point of view of the police themselves. Using a comparative method, the results of a survey of two groups were analyzed: recruiting police officers who are still undergoing initial training and have no practical experience in the police, and young patrol police officers who are already on duty. Both groups are located within the same city (Kryvyi Rih). The generalization of the survey data allowed us to conclude that respondents in both groups are quite critical both in assessing the effectiveness of the police as a whole and in assessing the level of effectiveness of individual main areas of law enforcement in public safety and crime.

Key words: social trust, assessment of the level of public trust, efficiency of police activity, regional differences in the level of trust, advance of trust.